

Tanulmányok. Akadémiai K. Bp. 1981. 7421.

Szilágyi Ferenc irodalomtörténész középnemzedékünknek egyik legeredményesebb képviselője. Sokoldalú tudós: nyelvész és művelődéstörténész is. Munkabírása, szorgalma kivételes: miközben kritikai kiadást gondoz, szaktanulmányait onttja, népszerű ismeretterjesztő könyveket ír, iskolatörténeti tanulmánygyűjteményt szerkeszt, cikkeivel folyamatosan jelen van a napilapokban. Frigylésre méltó; csak győzze egészséggel.

Fő tárgyköre: Csokonai életműve. Első filológiai dolgozata Csokonai *Parasztal-*ának refrénjében a *fejillő* (fejír, azaz fehér ló) magyarázatát adta, adalékul Csokonai népiességéhez (MNy. 1954. 387); e kötetében is újraközi e „zsengéjét” (597). 1955-ben adta közre verselemzését a *Tudógyuladásomról* című versről (668); 1958-ban jutalmat kapott a *Békaegyharc*-ról írott terjedelmes akadémiai pályamunkájáért (414); 1966-ban kandidátusi értekezését védte meg *Csokonai dunántúli tájszógyűjtése* címmel (1974-ben jelent meg); 1975-ben neki köszönhetjük Csokonai összes műveinek az 1785 és 1790 közt keletkezett verseket tartalmazó 1. kötetét.

Ez a kiadvány még a kritikai kiadásaink történetében is egyedülálló: 68 lap főszövegre (5-73) 613 lap jegyzet jut benne (75-688). Némelyek ezt rémisztőnek tartják; igaza lesz Mikszáthnak: a jegyzetek fölfalják a könyvet. Magam általában nem ítélem el a kritikai kiadások bőséges jegyzetanyagát: hol tárgyalhatjuk meg a klasszikus szövegek kérdéseit töviről hegyire, ha nem az erre rendeltetett kiadványfajtában? Áldozunk egyszer elegendő teret a textológiai elemzéseknek, hogy ne kelljen később szétszórtn, szakfolyóiratokban és lapokban még több időt, papírt pazarolni a megoldatlanul hagyott kérdések tisztázására.

Am a Csokonai kritikai kiadást indító kötetnek aránytalan jegyzetanyaga mégis figyelmeztet: Szilágyi hajlamos a dolgok túlírására. Mostani tanulmányköte te is ezt erősíti meg.

Gyűjteménye negyedszázados textológiai tevékenységének összefoglalása; jórészen a kritikai kiadás következő kötetei jegyzetanyagának előlegezése. Ennek ellenére sem sajnálom megjelentetését, hiszen egyrészt a benne levő írásoknak zöme korábban nem jelent meg, másrészt a dolgozatok itteni együttes kiadása alkalmat ad a

Csokonai-kutatók termékeny vitáira, így végső soron takarékosabb, ha a kritikai kiadásba remélhetően már leülepedett igazságok kerülhetnek.

Szilágyinak sokat köszönhet a Csokonai-kutatás. Nálam illetékesebbnek, ellenfelének, Vargha Balásznak szavaival jellemezhetem leghitelesebben érdemeit: „Csokonairól ezután nem lehet érdemlegesen írni Szilágyi Ferenc megállapításainak figyelembevétele nélkül. Új időszak kezdődött az ő kutatásai nyomán a Csokonai-filológiának” (Kritika, 1982. 2. sz. 20.).

Szilágyi mintegy negyedszáz alkotással (verssel, prózával) gazdagította a Csokonai-életművet, köztük a költő nagy jelentőségű és terjedelmre is nagy (126 soros) vallomását (*Egy szerentsétlen Léleknek az égig való fel-emelkedése*, 1793). Szilágyi szorgalmának, hozzáértésének köszönhetjük, hogy ugyanakkor majdnem ugyanannyi ál-Csokonai-verstől tehermentesíti az életművet, s ezzel kiküszöböli a költőről alkotott képből az oda nem illő, zavaró vonásokat. Föl sem sorolható, hány olvasatbeli helyesbítés, szövegjavítást nyújt, és ezzel is hozzájárul az életmű hamisítatlan értelmezéséhez. Hadd foglalja össze ebbeli tevékenységének jelentőségét ismét a nálam illetékesebb Vargha Balázs: „Szilágyi Ferenc az érdem, hogy a költő műveinek saját fogalmazványait, idegen kezektől származó másolatait, eddig ismeretlen nyomtatott kiadásait felkutatta, áttanulmányozta, összehasonlította, eredetüket, leszármazásukat tisztázta, a műveknek különböző években keletkezett jegyzékeit elemezte – egyszóval filológiailag megalapozta a készülő kritikai kiadást” (uo.).

A kötet több mint negyven tanulmányát címe szerint sem említhetem, kiváltképpen nem mehetnek bele részletes boncolgatásukba. Nem lévén Csokonai-kutató, ezt a nálam illetékesebbekre hagyom. Vargha Balázs idézett bírálatában, majd a Szilágyi válaszára adott viszontválaszában (Kritika, 1982. 3. sz. 33. l.) ellenvetéseinek egy részét már felsorakoztatta. Magam nem vállalkozhatom valamiféle döntőbírói szerepre, csupán mint a textológiai tevékenységben némiképp szintén jártos, néhány elvi és módszertani tanulságot próbálok tudatosítani. Szilágyi könyve azért is örömmel üdvözlendő, mert amennyire fejlett a textológiai gyakorlatunk (kritikai kiadásaink mennyiségének és színvonalának tanúbizonyossága szerint), annyira elmaradott el-

méletünk és módszertanunk. Textológiai alapvetésünk, kézikönyvünk sincs (még a gazdag orosz, német vagy francia szakirodalomból sem ültettünk át egyet sem), ezért Szilágyi műve, mint „bevezetés a textológiába”, nem csak a Csokonai-kutatók számára lehet hasznos segédkönyv.

Őt nagy fejezetből áll. Az első az elvek és módszerek általános kérdéseit taglalja. Itt szól a vitatott „nyomjelző” tájzavakról és az írás-elemzés (grafológia) nem kevésbé kétellyel fogadott textológiai alkalmazásáról. A második tanulmánycsoportban az *atetéza* (a szerzőség kizárása) említett számos esetét tárgyalja, a harmadikban pedig az *attribúció*, a Csokonai szerzőségét bizonyító dolgozatait közli. A negyedik rész *Kiadók és kiadások nyomában* címmel az életmű kiadástörténetének számos új adatát teszi közzé, az ötödik pedig egy-egy mű rövidebb-hosszabb értelmezését, magyarázatát nyújtja.

Bizonyára javára vált volna a kötetnek, ha Szilágyi a szétszórtan megjelent és kiadatlan tanulmányait a szűkebb célnak – a Csokonai-textológia kérdésének – megfelelően, tömören újrainja, vagy – ha ez megkívánhatatlanul sok munkát rótt volna rá – legalább gondosabban szerkeszti, feszesebbre vonja a már megírtakat. Elsősorban a rengeteg ismétlést kellett volna megtakarítania. Ez vonatkozik saját megállapításaira éppúgy, mint idézeteire. Nemesgyszer ugyanabban a tanulmányban megismétli önmaga szövegét, jegyzetét vagy idézeteit; olykor mindössze két lap különbséggel, sőt egyazon lapon (mint pl. a 453. lapon Vörösmartynak irodalmunk vaskoráról szóló szavait). Ez nemcsak helytérközlő, hanem bosszantja is olvasóját. Mintha Szilágyi gyöngelméjének nézné, akinek figyelme, emlékezete nem terjed túl öt percen, ezért a szerző szükségesnek tartja állítását újra meg újra megismételni.

A megszerkesztés, az egységesítés hiánya az oka néhány fogalmazásbeli ellentmondásnak is. Előbb kétszer azt írja, hogy a *Közírré-bocsájtás* című vers másolatában a Cs. V. M. jelzést „inkább csak sejtethjük” (103), „nem tudjuk biztosan” (107), utóbb meg állítja, hogy ott vannak a kezdőbetűk (111). Másutt előbb már bizonyítottan tekinti, hogy a *Currens de lepore* című verset a zámolyi Nagy István írta (28), utóbb megengedi, „ha talán mégsem Nagy István volt” (102).

Okatlanul növelik a terjedelmet a fölöslegesen bő idézetek. Így pl. a *Patvarszki* ürügyén Csokonai dramaturgiájáról szükségtelenül és hosszán idézi Bécsy Tamásnak különben sem föltétlenül

illetékes, inkább elméletieskedő, semmint a Csokonai-műből kinövő megállapításait (532–537), és kivonatozza Maróti Egon Terentius-tanulmányát (521–524). A terjedős fogalmazás jelei az ilyesfajta gyakori kitételek: „mint szó volt róla”; „mint látni fogjuk”; „visszatérünk rá” s hasonlók.

Rendkívül hasznos munkát végzett Szilágyi a Csokonai-kutatók melléfogásainak, hibás olvasatainak, téves értelmezéseinek helyesbítésével. Bizony, kiderül, hogy eleink gyakran szunyókáltak, mint a jó öreg Homérosz; nagy hibaszázalékkal dolgoztak, a téves adatot kritikátlanul vették át és adták tovább. Toldy Ferenc pontatlan címjegyzéke Csokonai műveiről sok félreértés és -magyarázás forrása lett (135). Szilágyi kiigazítja Harsányi István és Gulyás József, Juhász Géza és Szauder József, Julow Viktor és Vargha Balázs tévedéseit is. Ez ellen senkinek sem lehet kifogása, sőt a tudomány csak hálás lehet Szilágyinak jó szeméért, éber figyelmeért, kiváló érzékeért. Kérdés azonban, illendő-e egyazon hibát unos-unoson fölhánytorgatni? Pl. ugyanabban az írásban kétszer (622, 648) leírni, hogy Vargha Balázs Csokonai néhány sorát kihagyta a *Minden Munkájá*-ból. Háromszor is szóvá tenni, hogy Csokonai Kleist-fordításában *bakók* helyett *bakok* alakot közölt, engedve az egyszerű szellemes, másodsorra már rosszhiszeműségről árulkodó szójáték kényszerének, mely szerint a filológus vetélytárs *bakot lőtt* (250, 285). S ráadásul elhallgatni, hogy Vargha olvasatának forrása: Csokonai eredeti kézírása!

Vargha Balázs bírálatában pótlólag tudósít Toldynak és Kecskeméty Csapó Dánielnek „borítécsatájáról”. Mi a két Csokonai-kutató „jegyzetsatájának” vagyunk kénytelen tanúi. Szilágyi itt, Vargha a Szépirodalmi Könyvkiadó háromkötetes Csokonai-kiadásának (1981) jegyzeteiben oszt egy-egy vágást. Szilágyi pl. fölroja Varghának, hogy Csokonai-kiadásaiban hivatkozás nélkül használja föl az ő, Szilágyi Ferenc új eredményeit, magyarázat nélkül módosítja korábbi álláspontját. Ámde ő is hallgat, amikor Vargha figyelmeztetésére javítja ki korábbi tévedését. A *Pál napjára* című vers első közlésekor még ezt írta: „A Pál napi vers nyilván az előbbiekkal nagyjából egy időben: 1799. június 29-én, Péter-Pál napján készült” (ItK. 1973. 727). Vargha Balázs említett kiadásának jegyzetében (1:791) kiigazította: „A vers világotan Pál fordulásának napjára, tehát január 25-re szól...” Korábbi mondatát kötetében Szilágyi szemrebbenés

nélkül helyesbítette: „A Pál napi vers 1800. jan. 25-én, a hivatalos Pál fordulása ünnepén keletkezhetett”(210). (Mi az, hogy „hivatalos”?)

Szilágyi főlrója Toldynak, hogy Csokonainak *A' Párt Útő* című fontos politikai versét „alig menthető módon” átkeresztelte így: *XVI. Lajos elvesztésére* (292). De ő maga is önkényesen megváltoztatta az általa megtalált költemény címét. A bécsi Magyar Múzsában, mint idéztem, *Egy szerentsetlen Léleknek az égig való fel-emelkedése* olvasható e vers fölött. Szilágyi nem tud meggyőzni, hogy ez kétségen kívül azonos a Csokonai 1793-i kötettervében és 1795-i címjegyzékében található, de szövegében főnn nem maradt *Az én Életem* című verssel. A valószínűség még nem bizonyosság: ha érvelése valószínűvé teszi is, de nem bizonyossá az azonosítást. Lelkismeretes textológus nem kényszerítheti rá egyéni véleményét az életműre; nem adhat az egyetlen közlésben szereplő, tehát hiteles cím helyett egy esetlegesét (232).

Ez a címjegyzék egyébként is gyakran előjön Szilágyi érvelésében. Többnyire mint valamely mű mellett szilárd bizonyíték. Ám ha célja úgy kívánja, mint pl. *A' Sütés* attribúciójakor, könnyedén lemond róla: „Annak nincs jelentősége, hogy Csokonai címjegyzékéről hiányzik: nyilvánvalóan nem szánta a Parnasszusra, nem akarta közreadni” (348). Ha akarom, vemhes, ha akarom, nem vemhes? *A' Sütés* szerzőségét sem látom oly kétségtelennek, mint Szilágyi sugallja. Amennyire értek hozzá, inkább azok közé a Csokonait utánzó, az ő nevéhez fűzött, harmincas-negyvenes évekbeli obszcén deákversek közé tartozónak ítélem, amelyek közül néhánytól éppen Szilágyi szabadította meg a Csokonai-lírárt. Érvelését így fejezte be: „Amíg nyomos érv nem támad ellene, elfogadjatjuk Csokonai művének” (354). Nem hiszem, hogy ez helyes textológiai elv volna. Fordítva inkább: előbb közmegelegedésre be kell bizonyítani a szerzőséget, csak azután fogadhatjuk el Csokonai művének. Ahogy a római jogi szabály mondja: *gratis assertur, gratis negatur*. Amit bizonyíték nélkül állítanak, azt bizonyíték nélkül lehet tagadni.

Nincs is Szilágyinak Csokonai szerzőségére nyomos bizonyítéka más, mint „pincemesteri” ízlése. Kétszer is elsütött kedvec hasonlata szerint ő úgy igazodik el a Csokonai-műben, „mint a nagy tapasztalattal rendelkező borkóstoló pincemester, aki néhány kortyból nemcsak a bor eredetét – fajtáját – tudja eldönteni, hanem még évjáratát is” (347; vö. 252). El-

ismerem, hogy több mint negyedszázados jártasága olyan előny, amellyel kívülálló nem veheti föl a versenyt, de ezt a magabiztosságát túlzásnak tartom.

A bizonyítás nélküli tagadás elve érvényes Szilágyinak amaz ötletére is, amellyel az elveszett vagy meg sem írt *Patvarszki-t* a *Cultura* első változatának próbálja föltüntetni. Ezen az ürügyön kerekít nagy feneket a tárgyának (gombhoz a kabátot), de csak föltevéseket halmoz, egyértelmű bizonyításhoz nincs elegendő fogódzója (500).

Számomra viszont nagyon rokonszenves Szilágyinak a verselemzések most divatos fajtáival kapcsolatos ellenvéleménye. Aggályaimat József Attila költészete kapcsán épp e lapokon volt alkalmam kifejezni (ItK 1980. 721). A *Tudógyűléadásomról* életrajzi, nyelvi, verstani, textológiai magyarázata szerintem is mintaszerű. De megint csak nem magának Szilágyinak kell jegyzetében siránkoznia, amiért elemzéseit mellőzték a *Miért szép?* megfelelő kötetéből (682). Sokkal meggyőzőbb, ha ezt könyvének bírálói kéri számon a szerkesztőktől; mint ez esetben – meggyőződéssel – én.

Szintúgy fölösleges és ellenszenves annak folytonos hangoztatása, hogy „általam gyűjtött” (384), „kutatásaim alapján” (468), „javaslatomra” (561) s így tovább. Megértem őt; magam is szenvedő alanya vagyok annak a bánásmódnak, amellyel némelyek tényleges érdemeket semmibe vesznek, de visszatetsző, ha (a mélylélektan szavával: túlkompenzálva sérelmeit) ő maga kérkedik eredményeinek fontosságával. Ezzel inkább ellenkező hatást ér el. Bízunk kell a szakkritika hozzáértésében, az irodalomtörténész közvélemény elfogulatlanságában; higgyük, hogy még életünkben elégtételt kapunk.

Rengeteg kisebb-nagyobb értékes megfigyeléssel teszi érthetőbbé Csokonai költészetét Szilágyi. Az *Újesztendei gondolatok* szövegében a cenzúra törölte *Párizst* kell visszaállítanunk *London* helyett. „Egyetlen szó: mégis óriási különbség” (587). A *Jövendőlés* értelmezésében fontos a *haraszt* tájnyelvi jelentése: nem fűféle, hanem tölgyerdő; a versben tehát nem öncélú rímkényszer szülötte, hanem nagyon is odailik (614). Értékesek észrevételei Csokonai írásjeleiről (671, 680). Filológiai telitalálat, amint a *Tudógyűléadásomról* című versben a holdfény ábrázolásának realista hitelét Kazinczy naplójában lelt idézettel tudja bizonyítani (681). A függelékféle hatodik fejezetnek, a *Kitekintés*-nek egyetlen tanulmányában, amely Ady Csokonai-

élményét tárgyalja, a rokonság és különbség kiutatásán kívül roppant érdekes és megvilágító jelentőségű az Ady emlegetés Gangesznek a Csokonai szókincsében gyökerező sajátos „napkelet” értelmezése (691).

Néhány nyelvi szeplőt is szóvá tehetnék ugyan, de csak egyet tartok fontosnak, mert mint tautológia szintén a terjedőségre való hajlam jele: „népi folklór” (661). Juhász Gyula Annája pedig nem Sárközi, hanem Sárvári Anna volt (328).

Elhárítom magamtól a látszatot, mintha kifogásaim kétségbe vonhatnák méltánylásom Szilágyi Ferenc hatalmas tudása és fáradhatatlan szorgalma iránt. Munkássága, amellyel Csokonai életművét élőbbé teszi, minden elismerésünket megérdemli. További kutatásaihoz való kedvét sem akarnám szegni, óvnám azonban holmi elefántkórtól: mértéktelenül hatalmasra tervezett vállalkozásától. Külön köteteket tervez – a mostani mintájára – *Csokonai élete nyomában*, *Csokonai eszméi nyomában* és *Csokonai tolla nyomában* címmel. Végül: „Ezekre a forrásnyitó alap kutatásokra épülhet majd a rég óhajtott összegezés, a nagy Csokonai-monográfia” (11).

Nem lenne szerencsés ez a négy ágon futó párhuzamosság. Hiszen mostani kötetének éppen az egyik fő tanulsága, hogy a textológia elválaszthatatlan az életrajztól, az eszmetörténettől, a stílusvizsgálattól, tehát mindezek legcélzerűbben

– egyben legtakarékosabban is – csak egyszerre, egymással kölcsönhatásban vizsgálhatók. Pl. éppen a Rozália-kérdés, amelynek homályában Juhász Gézával annyit birkózik, olyan összetett vizsgálódást kíván, amelyben újabb életrajzi adatok földérfítésének, gondolkodásbeli megfontolásoknak, stílusmegfigyelésnek, íráselemzésnek stb. egyaránt össze kell fogniuk, hogy tisztán láthassuk a Csokonai-textológia, egyben az életrajz tán legbonyolultabb fejezetét. Júlia, Laura, Rózsai, Lilla – e nevek cseberberéje a kéziratokban, összefüggésük, a mögöttük rejtőzök, elsősorban a Rózsit rejtő nőalak fölfedése (Földi Jánosné Weszprémi Juliska-e, mint Juhász Géza véli, avagy e versek „fantáziaversek”, kitalált nőhöz íródtak, mint Szilágyi állítja, nem tudom eldönteni), még további körültekintő kutatást tesz szükségessé.

Szilágyi Ferenc leggazdaságosabb tudományos munkatere a kritikai kiadás gondozásával párhuzamosan a monográfia megírása lehetne. Negyedszázadnál régebbi bűvárkodása fölőlegessé teszi az említett „előtanulmányok” kitérőt: képes ő máris, párhuzamosan a „bírálati kiadással” (hogy a változatosság kedvéért Toldynak most megtanult műszavát is használjam, vö. 376) „a nagy Csokonai-monográfia” tető alá hozatalára. Ezt várjuk tőle.

Péter László

KISS ENDRE: A VILÁGNÉZET KORA

Nietzsche abszolútumokat relativizáló hatása a századelőn. Akadémiai K. Bp. 1982. 282 l.

Bő negyedszázados szellemi vesztégzár várta Friedrich Nietzschét és életművét 1945 után Magyarországon. Tragikus ideológiai és történelmi események konzekvenciája volt e szigorú verdikt, s – elsősorban – Lukács György könyve (*Az ész trónfosztása*) s gondolkodói tekintélye biztosította fedezetét. „Schellingtől és Schopenhauertől meredek út visz lefelé – Nietzschén, Diltheyn stb. keresztül – Hitlerig és Rosenbergig” – hangzott az anatómia, s ekként lett a fin de siècle evidenciaválság sok szempontból zseniális kifejezőjéből, megannyi progresszív eszme és cselekedet gerjesztőjéből egyértelműen az irracionális szószólója, a fasizmus szálláscsinálója, kiben „Különös fogékony” élt „... aziránt, mire van szüksége a parazita értelmiségnek az imperialista korszakban”, kinek bölcelete, „Afo-

risztikus kifejezőmódja” nem egyéb, mint „... színesen csillogó, formailag minden összefüggést tagadó gondolatrongyok” gyűjteménye (vö.: Lukács: i. m. Bp. 1965. 587., 243., 311.). Túl e filozófia belső ellentmondásain, egynemely valóban létező veszedelmes tendenciáin, immár sokadszor bűnhődött meg Nietzsche ugyanazért. Bölcelete a költészethez közelít, nem a szikár, puritán fogalmiság, az egyjelentésű szemantika, hanem a lírai karakterű szövegeltéttség, a polivalencia jellemzi, igazi „üzenete” mozgósító ereje, gondolati energiája sosem a szimpla denotációban, mindig a konnotáció szférájában rejtetik. Nietzschét tilos szó szerint érteni – figyelmeztet Kiss Endre könyve is (50., 52. stb.), s igazságát nem csupán a századforduló idejéből citált önkényes és komikus olvasatok, hanem a húsza-